

Карпатський Край

Січень — травень, 1997

№ 1—5 (116)

Річник 7-й

Видавці:

творчий колектив редакції,
мистецький фонд «Карпати»,
Закарпатське відділення Асо-
ціації діячів естрадного мис-
тецтва України.

Регстраційні свідоцтва Державного
комітету України по пресі:

серія 3т, № 19;

серія КП, № 879.

Головний редактор
Василь КУХТА

Редакційна колегія:

Василь БІЛИЧ, Петро ПЕТКІ,
Іван ПОП, Віктор ТЕЛИЧКО,
Василь ЧЕРЕПАНА

Офсет. 28,7 умовн.-друк. арк.

Замовл. № 35. Тираж 5 тис.прим.

Віддруковано на різнографі фірми

«Вета-Закарпаття»

Адреса редакції:

294000, Україна, м.Ужгород,

пл.Театральна, 11.

Телефони: 3-60-91, 3-44-68, 3-11-88.

Автори несуть повну відповідаль-
ність за точність фактів, цитат,
власних імен, географічних назв та
ін.

Ніхто не має права зобов'язати
опублікувати відхилений редакцією
матеріал, якщо інше не передбачене
законом.

Позиція автора може не
співпадати з позицією редакції.

Редакція не рецензує дописи чи-
тачів, не веде з ними листування.

Набір і верстку щорічних но-
мерів «Карпатського краю» на
малій видавничій системі часопису
здійснюють оператори ЕОМ Марія
РУЩАК та Оксана КУРТАНИЧ.

Коректор Лідія. ВАРОДІ.

Наукові редактори доктор історич-
них наук Іван ПОП та доктор
біологічних наук Іван ТУРЯНИН

Художнє оформлення номера
Петра ПЕТКІ.

Індекс 61169

1-а стор. обкладинки: І. Маснюк.
Меморіальна дошка В. Гренджі-
Донському; 4-а стор. обкладинки: І.
Маснюк. Меморіальна дошка Т.Шев-
ченку.

© «Карпатський край», 1997

ЗМІСТ

Микола ЗИМОМРЯ. Ярослав Шуркала: «Прилучаюся до ду-
ховних змагань України...» — 2; Василь ХИМИНЕЦЬ. Сіль нації
— 3; Олексій ГУМЕНЯК. На ярмарку поглядів — 7; Анатолій
КОЛІБАБА. Індивід та його рід — 8; Мирослава ПЕЦКАР.
Національно-територіальні справи — 12; Омелян ДОВГАНІЧ.
«За відсутністю складу злочину» — 16; Микола БАНДУСЯК.
Біля витоків Карпатської України — 18; Іван КОРОЛЬ, Ігор
ЛІХТЕЙ. Як лідери мапу дерли — 19; Степан ПЕНЯК, Павло
ПЕНЯК. Давні слов'яни — 23; Олег МАЗУРОК. Юрій Жаткович
про етнографічні кордони угорських русинів — 31; Іван БОЙ-
ЧУК. Великий Бичків моїх давніх літ — 36; Юрій САК. Грамоти
в історичній праці Іоанкія Базиловича — 51; Михайло ДЕЛЕ-
ГАН. Скарби культури чи макулатури? — 55; Маруся
ІГНАТИШИН-ЛОГУШ. З серцем на долоні — 59; Іван ФЕКЕ-
ТА. Лексичні маляризми в писемних пам'ятках Закарпаття XVI
— XVIII ст. — 63; Іван СЕНЬКО. Народна педагогіка Карпат
— 73; Дмитро ФЕДАКА. Гуцові уроки — 78; Юрій ГУЦА-ВЕ-
НЕЛІН. Дещо про суспільне виховання — 79; Марія КУХТА.
«Живцем язика кажуть виривати...» — 80; Лідія ХОДАНІЧ. На
світові обшари — 82; Степан ЖУПАНИН. Орієнтовна програма
та методичні рекомендації з літератури рідного краю — 86; Ми-
кола ОЛАШИН. Літературна енциклопедія Закарпаття — 97; Ва-
силь Гренджа-Донський. Орел над груном — 100; Іван СЕНЬКО.
Перекази Івана Ільця в записках Петра Лінгура — 102; Василь
КУХТА. Слід солоної зірки — 109; Густав ЦВЕНГРОШ. «...Хва-
лили і дивувалися нашому співові» — 110; Петро ХОДАНІЧ. Ко-
ли заговорили руки — 111.

ДОПОМОЖІТЬ ВРЯТУВАТИ СИНА!

ШАНОВНІ ДОБРОДІЇ! Велика біда несподівано увійшла в нашу
сім'ю — захворів одинадцятирічний син Михайлик. Лікарями постав-
лений страшний діагноз — «саркома лівого бедра». Терміново потрібне
дороге лікування, бо загрожує ампутація ноги.

З горем прийшов і відчай — де взяти таку величезну суму грошей,
коли в сім'ї росте ще один син, а ми, батько і мати, вже декілька місяців
не отримуємо зарплати.

Тому в цей тяжкий час маємо надію лише на Бога та звертаємося
до Вас, шановні краянни, — допоможіть зберегти життя нашому сину
Михайлику.

Від мами і тата Михайлика Шахайди наперед Вам низький уклін.
Кошти можна переказувати на розрахунковий рахунок благодійного
фонду «Партнер» № 700105 в Закарпатську філію ЗУКБ «Синевир-
банк», м.Ужгород, пл.Корятівича, 1, МФО 312237. Код фонду «Пар-
тнер» по ЗУКПО — 20446979. Прохання на перерахуванні робити
помітку «Для лікування М.Шахайди».

СЕМІНАР З ПРОБЛЕМ ДОВКІЛЛЯ

13—16 травня ц.р. в Ужгороді відбудеться міжнародний регіональний
семінар «Охорона довкілля: сучасні дослідження в екології і
мікробіології». У його роботі візьмуть участь 200 визначних вчених і
спеціалістів з усіх країн Карпатського регіону (в т.ч. з України, Угор-
щини, Чехії, Румунії, Словаччини, Польщі), а також з Англії, Франції,
США та ін.

На пленарних засіданнях будуть заслухані та обговорені доповіді і ви-
ступи з найактуальніших питань охорони довкілля. Серед доповідачів
— голова Закарпатської обласної державної адміністрації С.Устич
(«Роль асоціації прикордонного співробітництва Карпатського
Євро регіону в охороні довкілля»), начальник державного управління еко-
логічної безпеки в Закарпатській області І.Негря, декан біологічного фа-
культету Ужгородського університету В.Ніколайчук, академік НАН Ук-
раїни М.Мусієнко, професор В.Бровдій, відомі зарубіжні вчені професор
П'єр Дізенгремел (Франція), професор Болаші Шандор і професор Кеч-
кеш Мігай (Угорщина).

Роботи, присвячені вирішенню актуальних екологічних проблем Кар-
патського регіону, розглядатимуться на секціях:

1. Збереження фітобіорізноманіття.
2. Збереження фауністичного біорізноманіття.
3. Екологічно ефективні технології забезпечення фізіології стійкості
рослин.
4. Охорона навколишнього середовища від промислових забруднень.
5. Охорона природних та антропогенізованих екосистем.
6. Мікробіотехнологія: ґрунтова і сільськогосподарська мікробіологія.
7. Мікробіотехнологія: медична і ветеринарна мікробіологія.

Запрошуємо зацікавлених осіб взяти участь у роботі семінару. Роз-
раховуємо на фінансову допомогу, яка вкрай потрібна для організації
і його проведення. Наш розрахунковий рахунок 701720 в Закарпатській
дирекції Укрсоцбанку, м.Ужгород; МФО 312011.

Віталій НІКОЛАЙЧУК,
голова оргкомітету семінару, декан біологічного факультету
Ужгородського держуніверситету.

ІВАН КОРОЛЬ,
доктор історичних наук,
професор кафедри нової
історії та історіографії УжДУ;

ІГОР ЛІХТЕЙ,
аспірант кафедри нової і новітньої
історії та історіографії УжДУ.

ЯК ЛІДЕРИ МАПУ ДЕРЛИ

Однією з характерних особливостей суспільно-політичного життя на Закарпатті в умовах демократично-правової Чехословацької держави була наявність багатопартійної системи, діяльність культурно-освітніх товариств, громадських рухів. Уже в 1920 р. в краї діяло 14 політичних партій, а в 1925 — 20 [1]. Деякі історики поділяли їх за національною ознакою: на «руські», чеські (з центром у Празі), угорські і єврейські, а також одну міжнародну секцію Інтерну (Міжнародна соціалістична партія Підкарпатської Русі, згодом комуністична) [2].

Слід зазначити, що політичні платформи партій часто мінялися, відбувалися об'єднання їх в коаліції, розколи, нові об'єднання в блоки. Історик І. Поп пояснює цей процес слабкою структуралізацією, слабким розшаруванням суспільства, відсутністю «міцного середнього маєтного класу, який і робить міцною комбінацію декількох партій» [3].

В попередні десятиріччя історія політичних партій Закарпаття вивчалася однобоко. Як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники основну увагу приділяли революційній діяльності крайової комуністичної організації, всі інші політичні партії піддавалися гострій критиці за «антинародну діяльність», «співробітництво з буржуазією». Архівні документи про «ворожі партії» були закриті, доступ до них мали тільки «довірені особи».

За останні роки українська історіографія поповнилася цікавими і актуальними науковими дослідженнями про діяльність політичних партій на Закарпатті в 20-30-х роках, які в радянській історіографії називалися антинародними, oportunistичними. Мова йде про монографію М. М. Болдижара [4], статті В. Лемака [5], І. Ліхтея [6], М. Палінчака [7], П. Петрище [8], М. Делегана [9] та інших. В них на основі нових архівних джерел, раніше не доступних для дослідників, розкрита багатогранна діяльність в основному землеробських партій. Згадані науковці роблять спробу дати аналіз програм окремих політичних партій, їх практичної діяльності.

Що стосується безпосередньо проблеми автономії Закарпаття, то їй присвячені дві наукові праці: брошура І. Камінського «Автономія или обмань?», в якій автор різко критикує чехословацький уряд за невиконання умов Сен-Жерменського мирного договору [10] і стаття М. Ротмана [11] про місце і роль закарпатських комуністів у спільній боротьбі трудящих домюнхенської Чехословаччини за утворення єдиного робітничого і народного фронту в 1933—1938 рр.

Цілком вірно і своєчасно В. Легак зауважує, що час уже відповісти на основоположне питання того періоду: чому чеська влада не виконувала свої обіцянки щодо автономії нашого

краю, які вона декларувала 10 вересня 1919 р. в Сен-Жермені? [12].

Нагадаємо, що згідно положень Сен-Жерменського мирного договору Закарпаття було включено до складу Чехословаччини. Статті 10—13 цього договору передбачали надання нашому краю широкої автономії, в тому числі, передачу законодавчої влади автономному сейму, в компетенцію якого мали входити питання мови, освіти, релігії, місцевої адміністрації. Очолювати автономну владу повинен був губернатор, призначений президентом республіки і підзвітний перед автономним сеймом. Уряд Чехословаччини давав згоду, щоб на русинській території державних службовців, по можливості, обирали з числа місцевого населення, а також гарантував русинам справедливе представництво в парламенті республіки.

Умови Сен-Жерменського мирного договору щодо Закарпаття були конкретизовані і юридично закріплені в таких поважних нормативних актах Чехословацької держави як «Генеральний Статут про організацію та адміністрацію Підкарпатської Русі, приєднаної Паризькою конференцією до Чехословацької Республіки» від 20 жовтня 1919 р., «Зміни до Генерального Статуту Підкарпатської Русі» від 26 квітня 1920 р., в Конституції Чехословацької Республіки від 29 лютого 1920 р. Але проголошені в цих документах найширші автономні права для Підкарпатської Русі уряд Чехословаччини не поспішав виконувати. Вся повнота влади на території краю була вручена генералу Еноку, а коли став губернатором Г. Жаткович (1920), то з багатьох питань місцевого управління він не міг приймати остаточні рішення, не погодивши їх з віце-губернатором чехом П. Еренфельдом та празьким урядом [13]. Тому, вже у серпні 1921 р. він подав у відставку і вийшов у США. Обставини відставки засвідчує його заява: «Очолив я

уряд губернатора тільки за тих обставин, що я був переконаний у підтримці і сприянні з боку чехословацького уряду. Але, на жаль, мушу констатувати, що очікувана допомога зводилася в основному до обіцянок» [14].

Зволикання уряду Чехословаччини із виконанням положень Сен-Жерменського мирного договору щодо Закарпаття — Підкарпатської Русі — викликало невдоволення лідерів політичних партій, що масово почали з'являтися в краї вже на початку 20-х років. Серед них: Міжнародна соціалістична партія (з 1921 р. Крайова комуністична організація Підкарпатської Русі — складова частина компартії Чехословаччини), Соціал-демократична партія Підкарпатської Русі, Карпаторуська трудова партія, Руська хліборобська (земледільська) партія, Підкарпатський земледільський союз (пізніше Автономний земледільський союз), Партія угорських прав, Партія мадярських малих газдів (зустрічається ще й інша її назва — Угорська партія дрібних землеволодільців — авт.), Угорська християнсько-соціальна партія, Автономна партія уродженців, Єврейська громадянська партія, Сіоністська партія, Єврейська консервативна партія та ін. Одне з основних завдань у діяльності більшості з них полягало в тому, щоб домогтися гарантованої Сен-Жерменським договором широкої автономії краю. Це завдання було чітко зафіксоване вже в самих програмах більшості політичних партій. Так, у програмі Руської хліборобської (земледільської) партії було, зокрема, записано: «Здобити й забезпечити як найширшу автономію (самоуправу) Подкарпатської Русі» [15]. Аналогічне положення містила й програма Підкарпатського земледільського союзу: «Неотмннное переведение повной автономии (самоуправы) Подкарпатской Руси с матерным русским языком й съ нашими урядниками» [16]. Крім того, питання надання Підкарпатській Русі автономії обговорювалось на численних зборах, котрі організовувалися в містах і селах краю вже в 1921—1922 роках тою чи іншою політичною партією. У їх резолюціях виражалася недовіра до чехословацького уряду, висувалися вимоги відміни стану військової диктатури на Підкарпатській Русі, негайних виборів до сейму і Чехословацького парламенту.

22 березня 1922 р. відбулася розширена нарада лідерів політичних партій Підкарпатської Русі, в роботі якій взяли участь др. А.Волошин (Центральна Руска Народна Рада), др. М.Брашайко (Руска хліборобська (земледільська) партія), Ю.Балог (Селянсько-республіканська земледільська партія), І.Мочкош (Земледільська автономна партія Підкарпатської Русі), др. А.Гагатко (Карпаторуська трудова партія), др. Й.Камінський (Підкарпатський земледільський союз), Ф.Егрі (Партія мадярських малих газдів), др. І.Керекеш (Угорська християнсько-соціальна партія), Ак.Арки (Автономна партія уродженців), др. А.Корлат (Мадярська правова партія), др. Г.Бако (Мадярська партія малих газдів), К.Вайс (Єврейська консервативна партія), др. К.Шаламон (Єврейська громадянська партія), др. А.Шпигель (Сіоністська партія), Й. Гаті (Комуністична партія). Це була перша й остання в історії Закарпаття партійна коаліція в такому представницькому складі, яка обговорила «План програми уряду Чехословацької республіки відносно проблем Підкарпатської Русі» і одностайно прийняла рішення, в якому констатувала, що криза Підкарпатської Русі носить політичний характер, оскільки громадяни краю позбавлені політичних прав у законодавстві та адміністрації. В документі висувалися такі вимоги до уряду Чехословаччини:

По-перше, негайно скликати автономний сейм, з участю всіх політичних партій, бо звільнення виборів у законодавчі органи, продовження конституційного управління краєм без участі і контролю законного представництва Підкарпатської Русі не тільки не знімає, а навпаки, загострює існуючу політичну кризу.

По-друге, вирішити питання про кордон між Словаччиною і Підкарпатською Руссю...

24 березня 1922 р. празький уряд розглянув ці вимоги і пообіцяв вжити заходів щодо вирішення політичної кризи на Закарпатті. Але так нічого і не зробив. Тому 5 серпня 1922 р. відбулося засідання Керівного Комітету об'єднаних руських партій в Мукачеві. Його учасники обговорили політичне становище на Закарпатті і прийняли звернення до Ліги націй, яка виступала гарантом автономії Закарпаття. В документі читаємо: «Руський народ з болем і розчаруванням змушений констатувати, що уряд Чехословацької Республіки не виконав передбачених мирним договором обіцянок». У зверненні на конкретних фактах відкрито асиміляторську політику уряду, висунуто вимоги про відміну бюрократичного централізованого режиму, проведення виборів до сейму. Документ закінчувався проханням до Ліги націй обговорити скаргу русинів з тим, щоб Підкарпатська Русь одержала свою автономію, яка їй гарантована Сен-Жерменським мирним договором.

Ліга націй розглянула скаргу і оголосила уряду Чехословаччини догану [17]. Однак догана Ліги націй не вплинула на позицію уряду Чехословаччини: він і надалі ухилявся від виконання умов Сен-Жерменського мирного договору.

В 1923—1924 рр. почали загострюватися міжпартійні суперечності, починає мінятися орієнтація окремих політичних партій. 22 липня 1923 р. в Мукачеві відбувся міжпартійний землеробський з'їзд, на якому Підкарпатський земледільський союз, Карпаторуська трудова партія, Земледільська автономна партія Підкарпатської Русі, Селянсько-республіканська земледільська партія Підкарпатської Русі (так називалась в той час дочірня організація Чехословацької аграрної партії на Закарпатті - авт.) і Руска народна партія Пряшівщини об'єдналися у єдину організацію під назвою Карпаторуська земледільська республіканська партія. Тимчасовим її головою став Ю.Балог, його заступниками П.Петригайла, В.Рижак, І.Мочкош, М.Бескид, Д.Симулик, секретарем Й.Камінський, тобто лідери тих партій, які об'єдналися [18].

26 листопада було підписано угоду про співпрацю між Чехословацькою республіканською партією землеробів і дрібних селян, тобто аграрною, і новооб'єднаною Карпаторуською земледільською республіканською партією. В результаті остання стала дочірньою організацією аграрної партії з новою назвою Республіканська земледільська партія на Підкарпатській Русі. Це був взаємовигідний контракт, позаяк Республіканська земледільська партія дістала підтримку у призначенні губернатора (ним став А.Бескид), висувала своїх кандидатів до парламенту Чехословацької республіки, але за це зобов'язувалась вирішувати питання про автономію в рамках програми аграрної партії, що, по суті, означало зняття цієї вимоги [19].

Разом з тим, для лідерів Республіканської земледільської партії на Підкарпатській Русі угода мала і негативні наслідки: від неї відкололась частина колишніх членів Підкарпатського земледільського союзу і під керівництвом І.Куртяка створила нову партію — Автономний земледільський союз. Вже самою назвою було підкреслено, що лідери партії на перший план висували політичні вимоги і, насамперед, боротьбу за автономію. 26 січня 1924 р. у Хусті відбулись перші збори, на яких було прийнято програму та обрано керівництво Автономного земледільського союзу на чолі з І.Куртяком. У своїй програмі партія виступала правонаступницею Підкарпатського земледільського союзу.

Слідом за АЗС оголосила про свою організаційну самостійність від Республіканської земледільської партії і Карпаторуська трудова партія А.Гагатка.

На нараді окружних довірених Руської народної партії, що відбулася 3 травня 1924 р. у Пряшеві, було обрано нове партійне керівництво переважно із заможних селян, яке тут же прийняло рішення про те, що Руска народна партія й надалі залишається відгалудженням Чехословацької національно-демократичної партії К.Крамаржа [20].

З другої половини 20-х років Автономний земледільський союз різко міняє політичну орієнтацію на користь Угорщини. Оцінюючи заслуги лідера АЗС, прем'єр-міністр Угорщини Д.Калаї в 1943 р. відзначав: «З відчистістю і признанням згадую Івана Куртяка, який керував угорсько-руською партією АЗС, і відношу його до числа героїв. Про його партію кожний знає, що вона служила меті возз'єднання цієї території (Закарпаття — авт.) і народу з тисячолітньою Угорщиною» [21].

Після смерті І.Куртяка (1933 р.) партію очолив А.Бродій, який повністю її скомпрометував. В бюлетні пресової служби Карпатської України від 13 лютого 1939 р. повідомлялося, що при арешті у нього знайшли малу Карпатську Україну, на якій він особисто розділив територію краю, одну половину мадярам, а другу — полякам. Тут же була опублікована заява другого політичного лідера С.Фенчика, зроблена в Ужгороді 18 листопада 1938 р., в якій він наголосив, що являється мадяром, в його жилах тече мадярська кров і що він буде боротися до смерті за те, щоб Карпатська Україна була прилучена до Мадярищини [22].

Змінила своє ставлення до автономії Закарпаття Крайова комуністична організація. На виконання рішень V Конгресу Комінтерну (1924 р.) вона відмовилася від лозунгу автономії Підкарпатської Русі в рамках Чехословацької держави, бо на думку лідерів Комінтерну він означав коаліцію заможних верств українського населення з панівними класами Чехословаччини [23]. Керівництво Крайової комуністичної організації висунуло лозунг — право на самовизначення аж до державного відокремлення, що на практиці означало при сприятливих політичних умовах возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. Комуністи стали різко критикувати всі інші політичні партії за співробітництво з буржуазією. Тільки в умовах наступу фашизму і небезпеки війни вони зняли цей лозунг. В жовтні 1937 р. Крайова комуністична організація внесла на розгляд парламенту документ «Пропозиції Комуністичної партії по вирішенню автономії, економічному, соціальному і культурному піднесенню Закарпаття». Комуністи виступили за здійснення автономії Закарпаття, як це було сформульовано в Конституції Чехословацької республіки, вимагали призначення виборів до крайового сейму, наділеного законодавчими правами. Комуністи висунули своє тлумачення автономії, яка могла бути забезпечена тільки внаслідок перемоги демократичних антифашистських сил у всій Чехословаччині, при умові успішного захисту республіки від фашизму. «Хто нині не бореться за оборону республіки від іноземного фашизму і внутрішньої реакції, той не бореться і за автономію Підкарпаття», — такий був лозунг комуністів у 1936—1938 рр. [24].

Подібну позицію зайняла Республіканська земледільська партія на Підкарпатській Русі. Її Крайова Президія у відозві до нового уряду від 18 жовтня 1938 р. закликала до захисту кордонів Підкарпатської Русі від окупантів, до єдиних дій всіх партій на основі розумних угод, за єдності чехів, словаків і карпаторосів [25].

Активну політичну діяльність проводили угорські партії щодо автономії Закарпаття, їх ставлення до цієї проблеми чітко

земледільської
ативні наслідки:
Підкарпатського
уртця створила
еоз. Вже самою
а перший план
ротьбу за авто-
збори, на яких
е Автономного
своїй програмі
опатського зем-

аганізаційну са-
ї партії і Кар-
едної партії, що
ебрано нове
селян, яке тут
на партія й на-
Чехословацької
[20].

земледільський
ість Угорщини.
істр Угорщини
знанням згадуо
е партією АЗС,
ю кожний знає,
рїї (Закарпаття
вою» [21].

чолів А.Бродій,
пресової служби
відомлялося, що
її України, на
у половину ма-
блїкована заява
ена в Ужгороді
о являється ма-
ю він буде бо-
а була при-

паття Крайова
ень V Конгресу
звугу автономії
держави, бо на
цію заможних
асами Чехосло-
ачної організації
аж до держав-
о являється ма-
а Радянської Ук-
інші політичні
в умовах на-
її лозунг. В
ація внесла на
Комуністичної
соціальному і
ні виступили за
сформульовано
агали призна-
законодавчими
автономії, яка
меги демокра-
завачинні, при
зку. «Хто нині
ого фашизму і
а автономію
у 1936—1938

земледільська
емісія у відозві
ала до захисту
динних дій всіх
ів, словаків і

угорські партії
проблеми чітко

виражено у повідомленні Берегівського поліцейського управління Президії Цивільного управління Підкарпатської Русі від 19 березня 1922 р. В документі наголошується: «За автономію Підкарпатської Русі інтенсивно борються угорські кола, сконцентровані навколо доктора Бако Габора... Якщо доктор Бако за автономію, то він бореться за визволення краю від чехів, оскільки твердо переконаний, що якщо прийдуть до влади так звані русини, то буде можливість говорити про приєднання Підкарпатської Русі до Угорщини» [26].

Позицію проугорських політичних партій щодо проблеми автономії Закарпаття активно підтримував уряд Угорщини. Він в лютому 1923 р. звернувся до Ліги націй із проханням розстежити стан справ на Підкарпатській Русі, прийняти на себе захист місцевого населення і провести референдум для з'ясування питання про те, до якої держави бажають приєднатися русини [27].

Зазначимо, майже дослівно цитуючи історика С.Віднянського, що протягом 20—30-х років до Ліги націй зверталися представники і Угорщини, і закарпатської еміграції у США, і народовці Присявщини зі скаргами на уряд Чехословаччини щодо його небажання надати Закарпаттю автономію. Після вивчення цього питання, спеціальна рада Ліги націй визнала політику і позицію чехословацького уряду в цілому правильною і цілком задовільною, а у прийнятих нею міжнародних документах та рекомендаціях з питань становлення національних меншин було використано пропозиції та досвід ЧСР [28].

Особливу активність у проугорській пропаганді на Підкарпатській Русі проявляли Християнсько-соціальна партія і Угорська національна партія, яка виникла в 1926 р. на базі злиття партій малих селянських гасд і угорського права. Лідерами партій були Ф.Егрі, А.Корлат. В 1936 р. Угорська національна партія об'єдналася з Християнсько-соціальною угорською партією і стала називатися Об'єднана Угорська партія. Вона активно співробітничала з профашистською партією, яку очолював Ф.Салаші. В 1939 р. створюються ще дві політичні партії «Мадьяр Ейлет парт» («Партія угорського життя»), «Нілош Керестеш парт» («Партія скрещених стріл»). Їх кінцевою метою було утворення «Великої Угорської держави» в Дунайській котловині за рахунок окупації сусідніх територій, при допомозі фашистської Німеччини [29].

З допомогою проугорських партій на Закарпатті в кінці 30-х років проводилася повсякденна пропагандистська робота за приєднання краю до Угорщини, масовим тиражем поширювалися листівки. Ось зміст однієї з них: «Дорогі браття русини! Читайте се, що пишуть до вас в тяжкій годині Ваші різні браття: «Не вірмо чехам! Вже 20 літ п'ють нашу кров та грабують останній гріш. Домагаймося з'єднання з нашими сїстами, злученими з Угорщиною. Геть з чехами! Они в світі не мають вже жодного значення! Наша Прикарпатська Русь разом з Угорщиною дасть нам волю, заробітки і кращу будучність!» [30]. Подібні листівки поширювалися і на чеській чові.

Аналіз архівних джерел переконливо свідчить, що всі політичні партії Закарпаття активно виступали за надання краю найширшої автономії відповідно умов Сен-Жерменського мирного договору. Але багато з них використовували лозунг боротьби за автономію у своїх корисних націоналістичних інтересах. Одні з них діяли на користь хортистської Угорщини, прагнули до повернення території краю до «держави свято-стефанської корони» (угорські партії, АЗС). Комуністи переконували трудящі маси Закарпаття в необхідності возз'єднання краю з Радянською Україною, що на той час було нереальним. Були й такі політичні лідери, які орієнтувалися на панську Польщу. В цьому, на наш погляд, і криється одна з причин, чому уряд Чехословаччини зволікав із наданням Підкарпатській Русі широкої автономії. Найбільш небезпечним суперником уряду Чехословаччини щодо майбутньої долі Підкарпатської Русі у 20—30-х роках була Угорщина, яка відкрито виступала за приєднання краю до «святостефанської держави».

Тривала боротьба демократичних сил краю за автономію досягла своєї мети. Відомий історик УЖДУ Микола Вегеш вважає, що перший етап автономії для Підкарпатської Русі наступив 8 жовтня 1938 р. [31], коли повноважним міністром краю був призначений Іван Парканій.

11 жовтня 1938 р. було утворено перший автономний уряд Підкарпатської Русі на чолі з А.Бродієм, а 22 листопада цього ж року парламент Чехословаччини затвердив закон про автономію краю. В ньому підкреслювалося: «Підкарпатська Русь є автономною складовою частиною Чехословацької Республіки». На жаль, трагічні політичні події, які охопили всю Європу, не минули й Чехословаччини, гірка доля спіткала й проголошену 15 березня 1939 р. Карпатську Україну.

Таким чином, на основі викладеного матеріалу можемо зробити висновки. По-перше, інтереси боротьби за автономію Підкарпатської Русі сприяли консолідації політичних партій і народних мас краю. По-друге, більшість політичних партій виступали за цілісність і суверенність Підкарпатської Русі в рамках Чехословацької республіки. По-третє, постає питання: чому так боляче реагували лідери політичних партій на проблему автономії Підкарпатської Русі? Відповіді однозначно важко. Слід мати на увазі, що це була одна з основних умов, на основі якої Закарпаття стало складовою частиною Чехословацької республіки. Крім того, місцеві чиновники вважали, що при наявності органів самоуправління легше будуть вирішуватися проблеми соціально-економічного і політичного розвитку краю. І, накінець, окремі опозиційні політичні сили прагнули використати лозунг автономії в своїх авантюристичних планах.

1. Болдижар М.М. Закарпаття між двома світовими війнами. — Ужгород, 1993. — С.20.
2. Лемак В. Відомі і невідомі сторінки // Новини Закарпаття. — 1991. — 25 травня.
3. Пол І. Від безвісті до державності // Карпатський край. — 1991. — 10 вересня.
4. Болдижар М. Згадана праця.
5. Лемак В. Перша партійна коаліція на Закарпатті // Новини Закарпаття. — 1991. — 6 березня.
6. Ліхтей І. До питання про становлення нової політичної системи на Закарпатті на початку 20-х років ХХ ст. (Формування землеробських партій) // Науковий вісник Угорського університету. — Серія історія. — Випуск І. — Ужгород, 1995. — С.45—55.
7. Болдижар М., Палінчак М. Між двома світовими війнами, між двома світами // Новини Закарпаття. — 1991. — 16 травня.
8. Петрище П. Свобода легко не дається // Новини Закарпаття. — 1991. — 12 грудня.
9. Делеган М. «Наші русини майже всі коло землі...» Руська хліборобська (землеробська) партія на Закарпатті // Карпатський край. — Вересень-грудень, 1995. — № 9—12. — С.68—71.
10. Катинський І. Автономія или обман? — Ужгород, 1926.
11. Ротман М. До питання про участь Закарпатської партійної організації в боротьбі за створення єдиного антифашистського фронту в Чехословаччині (1933—1938 рр.) // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття. — Ужгород, 1970.
12. Лемак В. Відомі і невідомі сторінки // Новини Закарпаття. — 1991. — 25 травня.
13. Див. Ганчин В.Ю., Білак П.І., Цалович А.В. Боротьба трудящих Закарпаття за врегулювання державно-правового статусу краю (1919—1944 рр.) // Закарпаття: минуле й сучасне. — Ужгород, 1986. — С.45—47.
14. Петрище П. Згадана праця.
15. Статут і програма Руської хліборобської (земледільської) партії. — Ужгород, 1920. — С.4.
16. Державний архів Закарпатської області (далі ДА-30). Ф.63, оп.І, од. 36.445, арк. 16.
17. Король І. Паперова демократія. Меморандум русинів Закарпаття до Ліги націй // Новини Закарпаття. — 1991. — 23 липня.
18. ДА30. Ф.63, оп.І, од. 36.445, арк.7—9.
19. Там же, арк. 65.
20. Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. Том 1 (1918—1938). — Братислава—Пряшів, 1990. — С.171.
21. ДА30. Ф.47, оп.І, од.36.172, арк.12.
22. ДА30. Ф.2с/3, оп.2, од. 36. 6, арк. 6.
23. Шляхом Жовтня. Збірник документів. Т. II. (1924—1929). Ужгород, 1961. — С.56.
24. Шляхом Жовтня. Збірник документів. Т. IV. (1934—1938). — Ужгород, 1964. — С.471.
25. ДА30. Ф.2с/3, оп.1, од. 36.40, арк. 4.
26. ДА30. Ф.29, оп.3, од. 36.155, арк. 63.
27. Известия. — 1923. — 17 февраля.
28. Віднянський С. Закарпаття в складі Чехо-Словацької республіки: переломний етап у національно-культурному й етнополітичному розвитку русинів-українців // Культура Українських Карпат: традиції і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 1—4 вересня 1993 року). — Ужгород, 1994. — С.137.
29. ДА30. Ф.869, оп.І, од.36.24, арк. 2—3.
30. ДА30. Ф.3, оп.І, од.36.24, арк. 2—3.
31. Вегеш М. Карпатська Україна (1938—1939) (Соціально-економічний і політичний розвиток). — Ужгород, 1993. — С.49.